

e-ISSN: 2587-1862

<http://filistin.org>

FAD - Filistin Araştırmaları Dergisi Sayı: 15 (Yaz 2024)

BPS - Bulletin of Palestine Studies Issue: 15 (Summer 2024)

Başlık / Title: Necmettin Erbakan ve Ruhullah Humeyni Açısından Filistin Sorunu

DOI: 10.34230/fiad.1417760

Yazarlar / Authors

Işıl Arpacı

ORCID ID

0000-0001-7229-3613

Bu makaleye atf için: Işıl Arpacı, "Necmettin Erbakan ve Ruhullah Humeyni Açısından Filistin Sorunu," *Filistin Araştırmaları Dergisi* no. 15 (2024): 31-62.

To cite this article: Işıl Arpacı, "Necmettin Erbakan ve Ruhullah Humeyni Açısından Filistin Sorunu," *Filistin Araştırmaları Dergisi* no. 15 (2024): 31-62.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliř Tarihi / Submission Date: 10.01.2024

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 16.06.2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2024

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi

BPS- Bulletin of Palestine Studies

Tarandığı Uluslararası Indexler/ Abstracting & Indexing

Yazar: Işıl ARPACI*

Necmettin Erbakan ve Ruhullah Humeyni¹ Açısından Filistin Sorunu²

Özet: Türkiye siyasi hayatına 1969 yılında dâhil olan Erbakan, vefat ettiği 2011 yılına kadar aktif siyasetin içinde kalmış ve 42 yıllık siyasi yaşamında toplam 4,5 yıl iktidar ortağı olmuştur. Bu sürenin bir yılında başbakan, geri kalanında ise başbakan yardımcılığı yapmıştır. Ruhullah Humeyni ise 1963 yılında İran siyasetinde kendisine yer açmış, 1979 İran devriminin lideri olarak vefat ettiği 1989 yılına kadar, 26 yıllık siyasi yaşamında, 10 yıl boyunca ülkesini yönetmiştir. Tüm farklılıklarına rağmen, aynı coğrafyanın Türkiye ve İran gibi komşu fakat tarihsel rekabet içindeki iki Müslüman ülkesinde, aynı dönemde, İslamcı liderler olarak varlık kazanmış olan Erbakan ve Humeyni'nin, birlikte tanıklık ettikleri Filistin sorunu karşısındaki tutumlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede her iki liderin, Filistin sorununun kaynakları/nedenleri, aktörleri ve çözümüne yaklaşım biçimleri yazılı ve sözlü kaynaklar esas alınarak incelenmiştir. Böylelikle daha önce karşılaştırmalı olarak incelenmemiş Erbakan ve Humeyni'nin Filistin sorununa ilişkin yaklaşımları arasındaki fark ve benzerlikler; pratik, teorik ve yönetsel olarak ortaya konulmuştur. Bunun dışında araştırmanın bir diğer önemli çıktısı, İslamcı düşüncenin ortak sorunu olarak görünen Filistin konusunda, en azından iki lider özelinde, ortak bir perspektifte buluşamamış olduklarıdır. Çalışma, bu durumun da nedenleri üzerine bir tartışma içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, Ruhullah Humeyni, Filistin, Filistin Sorunu

The Question of Palestine from the Perspective of Necmettin Erbakan and Ruhollah Khomeini

Abstract: Erbakan, who entered Turkey's political life in 1969, remained in active politics until he died in 2011 and became a ruling partner for a total of 4.5 years in his 42-year political life. He served as the prime minister for one year and as deputy prime minister for the rest of this period. Ruhollah Khomeini, on the other hand, took part in Iranian politics in 1963 and ruled his country for 10 years in his 26-year political life until 1989, when he died as the leader of the 1979 Iranian Revolution. The aim of the study was to examine the attitudes of Erbakan and Khomeini comparatively, two different figures who came to the fore as Islamist leaders in the same period in two neighboring but historically competitive Muslim countries, i.e. Turkey and Iran, towards the Palestinian problem they witnessed. In this context, the sources/causes, actors, and approaches of both leaders to the solution of the Palestinian problem were examined based on written and verbal sources. Thus, the differences and similarities between Erbakan and Khomeini's approaches to the Palestinian problem, an issue that has not been examined comparatively before, have been revealed practically, theoretically, and methodically. In addition, another important outcome of the research is that it was determined that they could not meet in a common perspective on Palestine, which seems to be a common problem of

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ıslarpaci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7229-3613

¹ Liderler, isimlerinin alfabetik sıralamasına göre sıralanmış ve incelenmiştir.

² Bu makale 5 Şubat 2003'ü 6 Şubat 2023'e bağlayan gece bitirilse de bir yıl sonra tamamlanabilmiş ve "O gecenin" sabahını göremeyenlere atfedilmiştir.

Islamist thought, in the context of at least the two leaders. The study also includes a discussion on the reasons for this situation.

Keywords: Necmettin Erbakan, Ruhullah Humeyni, Palestine, Question of Palestine

Giriş

Uluslararası bir sorun olarak tanımlanmaya, II. Dünya Savaşının ardından Birleşmiş Milletlerin gündemine girmesiyle başlayan Filistin sorunu; yüzyıldan fazla süredir dünya gündemindeki yerini korumaktadır. Coğrafi açıdan Ölü Deniz (Lut Gölü)de dahil olmak üzere Şeria Nehri ile Akdeniz ve Mısır ile Suriye arasındaki bölgeyi tanımlayan Filistin³, Galler'den daha büyük olmasa da tarih ve olaylar üzerinde büyüklüğünden çok daha fazla önem ve etkiye sahip olmuş; sınırlı doğal kaynaklarına rağmen gerek konumu gerekse dini jeopolitiği nedeniyle bitmeyen ideolojik çatışmaların odağında kalmıştır⁴. Bu haliyle İslam dünyasının söylem düzeyinde birleşebildiği ender konulardan biri, olarak Filistin sorunu, İslamcı perspektifin de öncelikli müdafaa sathı olmuştur. Ancak İslamcı düşüncenin biçimlendiği coğrafyaya özgü olarak oluşan farklı biçimleri, Filistin sorunu konusunda da farklı yaklaşımlar oluşturmaya sebep olmuştur. Bu çerçevede, aktif siyaset içinde İslamcı düşüncenin Türkiye'deki temsilcisi olan Necmettin Erbakan ile İran'daki temsilcisi olan Ruhullah Humeyni, Filistin sorununu ele alma biçimleri bakımından örneklem olarak seçilmiştir. Erbakan ve Humeyni'nin seçilmiş olmasının nedenleri; aynı dönem içinde ve aynı coğrafyada siyaset yapmış olmaları dolayısıyla Filistin sorununu aynı dönem içinde değerlendirmiş olmaları ile iktidara gelmiş olmalarıdır. Bununla birlikte iki lider arasında önemli ayrım noktalarının olduğunun da belirtilmesi gerekir. İlk olarak Erbakan'ın iktidar deneyimi toplam 4.5, Humeyni'nin ise 10 senedir. İkinci olarak Humeyni'nin 1989'da vefat etmiş olmasından dolayı, Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeni içinde Filistin sorununa ilişkin bir perspektifi yoktur. Üçüncü olarak iktidara gelme yöntemleri farklıdır: Erbakan demokratik usullerle Humeyni ise devrimle iktidarı elde etmiştir. Son olarak Erbakan Sünni ekolden gelirken, Humeyni Şii ekole mensuptur.

Aralarındaki fark ve benzerliklerle de ilişkilendirilmek üzere Erbakan ve Humeyni'nin Filistin sorununa ilişkin yaklaşımlarını belirlemek üzere

³ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 16.

⁴ E.C. Willatts, "Some Geographical Factors in the Palestine Problem," *The Geographical Journal* 108, no. 4-6 (1946): 146.

hazırlanmış olan bu çalışmada, her iki liderin Filistin sorununu, kaynağını ve sorunun çözümüyle ilgili önerilerini nasıl tanımladıklarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Filistin sorunu tanımlandıktan sonra, Türkiye ve İran'ın Filistin sorununa dair genel yaklaşımları açıklanmış ardından iki liderin devlet pratiğinde meydana getirdiği değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından Erbakan ve Humeyni'nin Filistin sorununa ilişkin yaklaşım biçimleri tartışılmaya açılmıştır. Konuyla ilgili olarak gerek Erbakan gerekse Humeyni'nin çok sayıda açıklama ve konuşması olmasına rağmen, çalışmada düşünsel öze odaklanıldığından, her iki liderin Filistin sorunu konusundaki temel metinleri esas alınmıştır.

Filistin Sorunu

Filistin sorunu, tarihsel kökeni bakımından, I. Dünya Savaşı'nın sonunda cereyan etmiş olan olaylarla ilişkilendirilebilir⁵. Savaş'ın bitmesine bir sene kala İngiltere tarafından yayınlanan Balfour Deklarasyonu'nun, Filistin'de Yahudi halkı için milli bir yurt oluşturulmasını onaylaması; başta Siyonistler olmak üzere pek çokları için İsrail devletinin kurulması için en önemli adımlardan biri, pek çok Arap için ise maddi kayıpların, sefaletin ve yenilginin başlangıcı olarak görüldü⁶. Kudüs'ün 1917 yılının Aralık ayında Osmanlı yönetiminden çıkarak İngiliz manda yönetimi altına girmesinden iki yıl sonra, 1919 yılında Siyonistler ve Suriye arasında bir mutabakat gerçekleşti. Suriye Kralı Faysal, Büyük Suriye'nin bağımsızlık taleplerinin karşılanması, Filistinli Arapların haklarının korunması karşılığında Yahudi göçünü ve Balfour Deklarasyonu'nu tanımayı, Siyonist sözcüsü Weizmann ise Filistin'in kalkınmasında Araplarla iş birliği yapmayı kabul etti. Filistin Yönetimi'nin 1920'deki San Remo Konferansı ile İngiliz manda yönetimine geçmesinden iki yıl sonra Milletler Cemiyeti manda yönetimine resmi statü tanıyarak Balfour Deklarasyonu'nu ve resmi dil olarak İbranice'yi kabul etti⁷. İngiliz manda yönetimi altında Filistin'e Yahudi göçü de hızlandı. Balfour Deklarasyonu yayınlandığında Filistin'in nüfus kompozisyonunun 570 binini Müslümanlar, 74 binini Hristiyanlar, 75 binini Yahudiler

⁵ United Nations, "Origins and Evolution of the Palestine Problem: 1917-1947 (Part I)", https://www.un.org/unispal/history2/origins-and-evolution-of-the-palestine-problem/part-i-1917-1947/#Origins_and_Evolution_of_the_Palestine_Problem

⁶ Jonathan Schneer, *Balfour Deklarasyonu: Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2012), 388.

⁷ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 271-273.

oluşturmaktaydı⁸. 1925 yılında ise nüfusun 641 bini Müslüman, 121 bini Yahudi, 75 bini Hıristiyanlardan oluşmaktaydı⁹. Arap toprak ağalarının, gerçek değerinin 40 ila 50 kat fazlasına Yahudilere satmaya başlaması, nüfus değişiminde ziyadesiyle etkili oldu¹⁰.

Manda yönetiminin ilk yılları nispeten sakin geçmiş olsa da Yahudi göçlerine karşı Araplar'da oluşan tepki 1929 İsyanı ile ortaya çıktı. İsyanı bastıran İngiltere, 1930'da yayınladığı Passfield Beyaz Kitabı ile Arapların ile Yahudilerin iş birliğindeki bir yönetimle, Yahudilere toprak satışının ve Yahudi göçünün sınırlandırılmasını kabul etti¹¹. Ancak Almanya'daki Faşist yönetim nedeniyle başlayan Yahudi göç dalgası 1933 ve 1936 yıllarında yeni isyanlara neden oldu. İngiltere'nin 1936 ayaklanmasını bastırmakta zorlanmasıyla birlikte, 1937'de Lord Peel başkanlığındaki komisyonun hazırladığı Rapor ile Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesine karar verildi.

Ne var ki; manda yönetimini işler hale getirmek üzere bulunan bu çözüm de tarafları memnun etmek konusunda yetersiz kaldı. Zira taksim kararı; Siyonistlere göre Yahudi devleti için yetersiz alan ayırmakta, Arap Yüksek Komitesi'ne göre Filistin'deki Arapların haklarının ihlal etmekteydi. Arap tarafının dozunu giderek artırdığı şiddet eylemleri, 1938 yazı itibarıyla, kırsal alanların büyük bölümü ile çok sayıda büyük şehrin sayısı 5000'i aşan fazla Arap isyancı tarafından ele geçirilmesi ile sonuçlandı. Otorite ve düzeni sağlamak konusunda oldukça zorlanan İngiltere, 1939'da kabul ettiği Beyaz Kitap ile Yahudilere toprak satışının belirli bölgelerle, Yahudi göçünün ise yılda 15 bin kişiyle sınırlandırılmasını, Filistin'in 10 sene sonra bağımsız olmasını ve 25 bin Yahudi'nin Manda yönetimine kabulünü öngördü¹². Fakat hem II. Dünya savaşı hem de sonrasındaki süreç, 1939 Raporu'nun aksine işleyen bir yerleşim siyasetine dönüştü. Savaş sona erdiğinde İngiltere; Arap ve Yahudi taraflarının siyasi liderleriyle çatışmaya girdiği gibi, Filistin'de bulundurduğu asker sayısı Hindistan'daki asker sayısını geçmişti. Üstelik; Stern çetesi başta olmak üzere ayrılık Yahudilerin

⁸ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: I 1914-1980 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1991), 35-37.

⁹ Can Deveci, "Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)," *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2017): 12.

¹⁰ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994), 524.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: I 1914-1980 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1991), 53.

¹² William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 287-288.

giderek yoğunlaşan terör eylemleri ile baş etmek zorunda kalmıştı. İngiltere, Filistin’de kalmanın giderek artan maliyetine, ABD’ye olan borçları dolayısıyla girdiği ekonomik krizin de eklenmesiyle Filistin’den çekildi ve sorun 1947’de Birleşmiş Milletler’e devredildi¹³. Manda yönetimi süresince siyasal kurumları oluşturmak konusunda yetersiz kalan İngiltere, Filistin’den çekilirken geride Arap ve Yahudiler arasındaki üstünlük mücadelesine dayalı çatışmaları bırakıyordu ve mücadelenin galibi Yahudiler oldu. İsrail devleti, İngiliz yüksek komiserinin ayrılışından saatler sonra ilan edildi. Sovyetler Birliği ve ABD yeni kurulan bu devleti ilk tanıyan devletler oldu¹⁴.

Yahudilerin nüfusunun %6’sını oluşturduğu İsrail Devleti’nin ilan edilmesi, nüfus çoğunluğunu oluşturan Araplar açısından kabul edilemez bir durum olarak değerlendirildi ve Mısır, Suriye, Lübnan, Irak ve Ürdün askerlerinden oluşan birlikler Filistin topraklarına girdi. Böylelikle I. Arap-İsrail Savaşı başladı. İsrail’in galip çıktığı savaşın ardından ateşkes imzalandığında, İsrail sınırları içinde yaşayan 850 bin Filistinli’den sadece 160 bini kalmıştı¹⁵. Böylelikle ilk kez “Filistinli mülteciler” sorunu da gün yüzüne çıkıyordu. Bu kavram, 1 Haziran 1946 ile 15 Mayıs 1948 tarihleri arasında daimi ikamet yeri Filistin olup 1948 İhtilafı nedeniyle evini ve geçim kaynaklarını kaybetmiş kişileri tanımlamak üzere kullanılmaya başlandı¹⁶. Savaşın Filistinli mültecilere ek olarak yarattığı bir diğer önemli sonuç, Kudüs sorunu oldu. Kudüs, BM’nin 1947 tarihli Taksim kararında uluslararası rejim altındaki ayrı bir varlık olarak kabul edilmişti. Ancak İsrail’in önce Batı Kudüs’ü işgal etmesi, 1950’de başkent ilan etmesi, 1967 Savaşı’nda ise bütün Kudüs’ün işgal edilmesi çözilemeyen Kudüs sorununu meydana getirdi.

Tespit edilebildiği kadarıyla literatürde Filistin sorunu; siyasi, insani, insani ve siyasi olmak üzere üç ana kategoride açıklanmaktadır. Filistin sorununu siyasal olarak açıklanmasında kullanılan en belirgin argümanlardan ilki; 1914-18 savaşları devam ederken İngiliz yönetiminin uyguladığı oportünist politikaların neticesi olarak, Dünya Siyonist Örgütü ile ilişkili Yahudiler ile Araplar arasındaki üstünlük mücadelesidir. Benzer

¹³ Ilan Pappe, *Modern Filistin Tarihi*, çev. Nuri Plümer (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007), 160-163.

¹⁴ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 295.

¹⁵ Zuhail Karakoç Dora, “Etnik Demokrasi Modeli: İsrail Örneği,” *Akademik Ortadoğu* 13, no. 1 (2018): 89-90.

¹⁶ UNRWA, “Palestine Refugees”, <https://www.unrwa.org/who-we-are/frequently-asked-questions>.

bir yaklaşıma sahip Avi'ye¹⁷ göre; Filistin sorunu, Filistin topraklarının paylaşımı ve kontrolünü sağlamak isteyen Siyonist hareket ve onun somut hali olarak İsrail ile Filistin ulusal hareketi arasındaki mücadeleyi ifade eder. Benzer biçimde Shalim¹⁸ de Filistin sorununu aynı ülkeyi paylaşan iki halkın, o ülkeyi kendisi için istemesi olarak tanımlar. Hollestein'e¹⁹ göre ise dar çerçevede her ne kadar Filistin sorunu Yahudilerle Filistinliler ya da İsrail ile Araplar arasındaki ulusal çıkar çatışması olarak yorumlansa da özü itibariyle dünya çapındaki bir çatışmasının ürünüdür. Arap ülkelerinin sahip olduğu petrol zenginliği ve bunun stratejik güvenliğinin sağlanması yanında aynı bölgenin askerî açıdan taşıdığı önem, emperyalizmin bölgeye olan ilgisini artırmakta, emperyalizmin temsilcisi olan İsrail devleti ile çatışmaları beraberinde getirmektedir. Filistin sorununu insani bir sorun olarak değerlendirenlerden biri olarak Öke'ye²⁰ göre Filistin sorunu, yurtlarından atılmış 3,5 milyon Filistinli'nin "kendi kaderini çizme" mücadelesidir. Pappe²¹ için, işgal edilmiş toprakların geleceğine ek olarak, yurtlarından sürgün edilmiş Filistinli mültecileri ifade eder. Marwan'a²² göre ise Arap-İsrail-Filistin çatışmasının merkezinde duran mülteciler problemidir. Filistin sorununa insani ve siyasi olarak yaklaşan Toynbee²³ sorunu; insani açıdan yurdundan edilmiş bir milyon insanın trajedisi; siyasi açıdan İngiltere'nin Araplar ve Yahudiler arasındaki ikircikli ve belirsiz politikalarıyla açıklar. Benzer olarak Said'e²⁴ göre Filistin sorunu; Filistin diye bir yerin 1948'e kadar var olduğunun veya İsrail'in kuruluşuyla 4 milyona yakın Filistinlinin görmezden gelinmesidir.

Genel itibariyle Filistin sorununu yaratan gerekçelerin; dini/ideolojik çatışmalar, toprak paylaşımı etnik çatışmalar ve emperyalizm olarak dört ana kategoride toplandığı ifade edilebilir.

Dini/ideolojik bakımdan Filistin sorunu iki ana bileşen üzerinden okunabilir. İlk olarak; üç semavi dinin de kutsal kabul ettiği Kudüs'ü içine alan Filistin'in dini jeopolitiği, Filistin sorununun dini bileşenini oluşturur.

¹⁷ Walid Khalidi, "The Palestine Problem: An Overview," *Journal of Palestine Studies* 21, no.1 (1991): 5-6.

¹⁸ Avi Shlaim, *Filistin'i Bölüşmek* (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 54.

¹⁹ Walter Hollstein, *Filistin Sorunu* (İstanbul: Yücel Yayınları, 1975), 16.

²⁰ Mim Kemal Öke, *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982), 14.

²¹ Ilan Pappe, "İnkâr Durumu: İsrail Tarihinde ve Günümüzde Nakbah," *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze: Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, ed. Noam Chomsky ve Ilan Pappe (İstanbul: BGST Yayınları, 2011), 100.

²² Marwan Bishara, *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 74.

²³ Arnold Toynbee, "Filistin Meselesi," çev. Coşkun Kutay, *İslam Medeniyeti* 1, no.4 (1967): 17-19.

²⁴ Edward Said, *Filistin Sorunu* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 28.

Kudüs; Yahudiler için Tanrı'nın kendilerine vaat ettiği topraklar (Arz-u Mev'ud) ile İsrailoğullarının devletleşme sürecinin merkezi ve sembolü olan Süleyman Mabedini, Hristiyanlar için İsa Peygamber'in çarmıha gerildiği yer ile Kutsal Kabir Kilisesi'ni, Müslümanlar için Muhammed Peygamberin göğe yükselerek Tanrı katına çıktığı (miraç) yer ile ilk kibleleri olan Mescid-i Aksa'yı ifade eder. Aynı zamanda Kudüs'te yer alan Kubbet'üs Sahra'nın içerisindeki Muallak taşı; Yahudilere göre Musa Peygamber'in kiblesi, Müslümanlara göre Muhammed Peygamberin miraca yükseldiği yer olarak kabul edilir. Taşınmış olduğu dini öneme paralel biçimde dinlerin egemenlik alanı olarak kabul edilen Filistin, tarih boyunca kendisi için mücadele edilen bir alana dönüşmüş; Ataöv'ün²⁵ de ifade ettiği gibi, 600 yıl Yahudiler, 423 yıl Hristiyanlar, 1300 yıl Müslümanlar tarafından yönetilmiştir. Dini bileşenin uzantısı olarak ortaya çıkan ikinci bileşen ideolojidir. Hatta Öke²⁶, Filistin sorununun kaynağında Siyonizm'in ortaya çıkışı olduğunu düşünür. Siyonizm, Hristiyanların Tanrının katili²⁷ olarak kabul ettiği Yahudilere, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını doğru, meşru ve normal bulan, bunu "Yahudi sorununun" yegâne çözümü olarak gören veya amaçlayan²⁸ ideolojidir²⁹. Nathan Birnbaum tarafından ilk defa 1890'da telaffuz edildikten sonra, 1896'dan beri siyasal içerikte kullanılan³⁰ Siyonizm'in kurucu babası Theodor Herzl'dir. Herzl, Basel'de, 1897 yılında topladığı I. Siyonist Kongresinde, Siyonist hareketin programının benimsenmesini ve kendi başkanlığındaki Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasını sağlamıştır³¹. Dünyanın farklı ülkelerinde toprak maliki olamadıkları için mali ve ticari işlerle uğraşarak servet birikimi edinmiş Yahudilere³² karşı oluşan anti-semit milliyetçi tepkilere, milliyetçi bir karşı tepki ve milli devlet projesi olarak doğan Siyonizm, dini milliyetçilik

²⁵ Türkkiye Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku," *Ankara SBF Dergisi* 35, no.1 (1980): 15.

²⁶ Mim Kemal Öke, *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982), 172.

²⁷ S. Karesh ve M. H. Mitchell, "Antisemitism," *Encyclopedia of Judaism* (New York: Facts On File, 2006), 24.

²⁸ G. Bajoit, *Siyonizm ve Emperyalizm, Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkiye Ataöv (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982), 143.

²⁹ IlanPappe'ye göre Siyonizm, Hristiyanlar tarafından, Yahudileri Avrupa'dan atmak için oluşturulmuş bir plandır ve aynı plan Yahudilere vaad edilmiş toprak mitini aşmaktadır. Ilan Pappe, *İsrail Hakkında On Mit*, çev. Erdem Türközü, (Ankara: Nika Yayınevi, 2018), 29-30.

³⁰ K. J. Herrmann, "Siyasal Siyonizm ve Anti-Semitizm Üstüne Tarihsel Perspektifler," *Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkiye Ataöv (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982), 220.

³¹ I. Greilsammer, *Siyonizm* (Ankara: Dost Kitabevi, 2007), 42-46.

³² Jean Paul Sartre, *Yahudi Sorunu*, çev. Emin Elçin Ataç (İstanbul: Ataç Kitabevi, 1965), 35.

kanalıyla, tasarladığı Yahudi devleti için, dağınık biçimde yaşayan Yahudilerden ulus oluşturmaya yönelmiştir³³.

Filistin sorununa ilişkin bir diğer gerekçe olarak değerlendirilen etnik çatışma; teorik anlamda, iki ya da daha çok aktörün birbirileri için uyumsuz ancak kendileri için adil olan hedefler için giriştiği çatışmanın özel bir durumu olarak ortaya çıkar. Burada taraflardan en az biri eşit haklara sahip olmayışını, taleplerinin karşılanmamasını ya da çıkarlarını sağlayamayışını etnik kimliğinin farklı olmasına bağlar. Bu nedenle çatışma, çatışmanın nedenleri ve olası çözümler ayrımcı bir etnik bölünmeyle ilişkilendirilir³⁴. Filistin sorunu açısından bakıldığında etnik bölünmenin, Yahudi göçüyle ilk şekli aldığı, Siyonist politikalar ve İsrail'in kurulmasıyla da biçimlendiğini ifade etmek mümkündür. Zira 1922 yılı itibarıyla, 26.319 km²lik Filistin coğrafyasında³⁵ yaşayan 752.048 kişiden; 589.177'ı Müslüman, 83.790'ı Yahudi, 71.464'ü Hristiyan'dır³⁶. Bu oransal olarak nüfusun %78'inin Müslüman, %11'inin Yahudi, %9'unun Hristiyanlardan oluşması demektir. Bugün ise aynı Filistin coğrafyasının 21.937 km²lik³⁷ kısmına yani %83'üne hakim olan İsrail devletinde Yahudiler nüfusun %74'ünü, Müslümanlar %18'ini, Hristiyanlar ise %1.9'unu oluşturmaktadır³⁸. Bu dramatik değişimle, İsrail'in Siyonizmle oluşturduğu kimlik tanımlamasının³⁹, "vadedilmiş toprakların" Yahudilerden başka kimse tarafından yurt edinilmesine izin vermemesi⁴⁰ birleştiğinde; Batı Şeria ile Gazze dışında kalan yurtlarında azınlık haline gelen ve 19.yy sonlarından başlayarak kendilerini pan-Arap kimliğiyle⁴¹ tanımlayan Filistinliler, İslami öze dayalı yeni kimlik üretmeye başlamışlardır. Bu anlamda "öteki/düşman"; İsrailliler için Yahudi olmayan Filistinlileri, Yahudi olmayan Filistinliler için de

³³Elçin Aktoprak, "Din ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik," *Alternatif Politika* 7, no.2 (2015): 332.

³⁴ *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, ed. Karl Cordell ve Stefan Wolff (NewYork: Routledge, 2016), 4-5.

³⁵ Behiye Mehtap Pardoğan, "Başlangıcından Bugüne Filistin Sorunu," (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993), 5.

³⁶ "Palestine Partition Report," London, 1938, 23, <https://archive.org/details/WoodheadCommission/page/n21/mode/2up>, erişim 10 Ocak 2022.

³⁷ "Israel," *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/israel>, erişim 10 Ocak 2022.

³⁸ "Israel," *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/israel>, erişim 10 Ocak 2022.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğçe Ersoy Ceylan, *İsrail'de Çatışan Kimlikler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020).

⁴⁰ Israel Shahak, *Yahudi Devleti Yahudi Dini*, çev. Haldun Şeker (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 27.

⁴¹ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld Publications, 2011), 55.

İsraillileri tanımlamaya başlamıştır. Dini/ideolojik gerekçelere bağlı olarak her iki tarafın kimlik güvenliğini sağlayacak bir uzlaşma zeminin bulunamayışı, bilhassa İsrail devleti içindeki Filistinlileri etnik bir çatışmanın merkezine taşımıştır.

Filistin sorununun bir diğer gerekçesi toprak paylaşımına ilişkindir. 1948 Savaşının ardından Gazze Şeridinin kontrolünü Mısır, Batı Şeria'nınkini ise Ürdün ele geçirmiş; İsrail ise Birleşmiş Milletlerin Taksim Planının kendisine bıraktığı toprağı, 5800 mil² (15.022 km²)den, 8000 mil² (20719km²)'ye çıkararak⁴², hâkim olduğu alanı %22 artırmıştır⁴³. Kudüs'ün ikiye bölünmesiyle, Batı Kudüs İsrail'in, Doğu Kudüs de Ürdün'ün yönetimine geçmiş ve 1949 Ateşkesinin çizdiği Yeşil Hat, 1967 Savaşına kadar devam edecek sınırları sınırlar belirlemiştir. Ne var ki Altı Gün Savaşı ile İsrail, Gazze Şeridi, Batı Şeria, Sina Yarımadası ve Golan Tepelerini alarak sınırlarını genişletmiştir. Birleşmiş Milletler'in 242 sayılı Kararı ile İsrail'in 1967 sınırlarına geri çekilmesi kabul edilse de⁴⁴ sonuç elde edilemedi. 1948 Savaşı ile Filistin %22, %78 İsrail şeklinde ortaya çıkan toprak paylaşımı, '67 Savaşından sonra %22'lik Filistin topraklarının İsrail'e geçmesiyle biçim değiştirdi." Bugün, "işgal altındaki Filistin toprakları" tanımlaması bu %22'lik alan için kullanılırken, 242 sayılı Karar uygulanarak '67 öncesi sınırlara geri dönülse bile, Filistin devleti tarihi topraklarının %22'sinde kurulacaktır⁴⁵.

Emperyalizm, Filistin sorunun kaynaklık eden son gerekçe olarak değerlendirilmektedir. Lenin'e⁴⁶ göre emperyalizm kapitalizmin tekelleri aşaması olup; emperyalizmin önceliği, egemen olmak için çabalayan büyük güçlerin, rakiplerinin egemenliklerini sarsmak ve güçlerini zayıflatmak için toprak ilhak etmesidir. Barrant Brown emperyalizmi iktisadi olarak ez gelişmiş ülkelerin gelişmiş olan ülkelere tabi olmasına neden olan siyasal, askeri ve ekonomik ilişkiler olarak tanımlar. Morgenthau'ya göre emperyalizm statükoyu ortadan kaldırmaya yönelmiş politikalar iken, Neisser açısından bir ulusun sınırları dışındaki nüfusu, siyasal egemenliği altına almak için, sınırlarının dışında bir imparatorluk kurması, H. Nadel ve Perry Curtis'e göre ise egemenliğin/kontrolün dolaylı ya da doğrudan

⁴² Tayyar Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?" *Akademik Orta Doğu* 2, no.1 (2008): 231.

⁴³ Berna Süer ve Ayşe Ömür Atmaca, *Arap-İsrail Uyuşmazlığı* (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2007), 35.

⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: I 1914-1980 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991), 709.

⁴⁵ Tayyar Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?" *Akademik Orta Doğu* 2, no.1, (2007): 17-18.

⁴⁶ V. İ. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreyya (Ankara: Eriş Yayınları, 2003), 90-93.

olacak şekilde genişletilmesidir⁴⁷. Filistin'e ilişkin olarak İngiliz ilgisi, emperyalizmin her tanımını içerecek şekilde, Hindistan'a ulaşım güvenliğini sağlayacak tampon bölge olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁸. Amerikan ilgisi ise bölgedeki petrol kaynaklarının 1920'li yıllarda fark edilmesiyle birlikte, Amerikan petrol şirketlerinin petrol kaynaklarından pay almak istemesiyle ortaya çıkmıştır⁴⁹. Brezinski'ye⁵⁰ göre, ABD'nin bölgeyi denetimi altında tutması, petrol ihtiyacını garantilemek ve bundan daha önemli olarak rakiplerini de kontrol etmeyi ifade etmekteydi. Ek olarak; komşu bölgelerdeki enerji kaynaklarıyla dağıtım kanallarının kontrol edilmesi, ABD çıkarlarını tehdit edecek bir rakip gücün oluşumunu da engellemekteydi. Bu nedenle ABD'nin Ortadoğu politikası, SSCB'nin⁵¹ Ortadoğu'daki etki alanını kendisine yakın rejimler yoluyla genişletmesini engellemek ve Batının bölge petrolüne ulaşmasını garanti etmek üzerine oluşturuldu. Ne var ki ABD'nin bölgedeki hakimiyetini sağlamak, bölge istikrarının korunmasını ve ABD'ye yakın rejimlerin sürdürülmesini gerekli kılmaktaydı. Tam da bu noktada İsrail'in bölgede ABD'nin vazgeçemeyeceği müttefiki haline gelmesi, Rus etkisine karşı bariyer oluşturduğu ve Amerika yanlısı Arap ülkelerini askeri üstünlüğü ile "radikal" Arap rejimlerine karşı koruduğu fikrinin egemen olmasıyla gerçekleşti⁵²

⁴⁷ H. Emre Bağçe, "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi," *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28 (2003): 65.

⁴⁸ Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası," *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2016): 67.

⁴⁹ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 182.

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), 24.

⁵¹ Rusya'nın Ortadoğu'ya ilgisi, Çarlık döneminde daha çok dini nedenlerle ve Bizans'ın varisi olduğu gerekçelerine dayanmıştır. Bolşevik Devriminden sonra devrim ihracına yönelik SSCB, hem kırsal ve ekonomik olarak az gelişmiş Ortadoğu halklarının, sınıf bilinci ve toplumsal gelişmeler gibi devrimci temel gereksinimlerden yoksunluğu hem de bölgedeki Anglo-Fransız etkisinden ötürü devrimin olamayacağına kanaat getirmesiyle, bölgeye mesafeli durmuştur. Soğuk Savaş döneminde 6 gün savaşına kadar, Ortadoğu'da savunmacı bir politika izleyen Sovyet Rusya, bundan sonra tercihini ABD'ye karşı misilleme politikasıyla değiştirerek, güneyden gelebilecek herhangi bir askeri stratejik tehdidi engelleme ve bölgedeki batı hakimiyetini zayıflatma olarak belirlemiştir. Bkz. Hilal Khasan, "Russia's Middle Eastern Policy," *The Indian Journal of Political Science* 59, no.1-4 (1998): 86-87.

⁵² Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri," *21. Yüzyıl Enstitüsü Avrasya Dosyası* 6, no.2 (2000): 121-122.

İran Dış Politikası, Filistin ve Humeyni

Birinci Dünya Savaşından sonra İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilen İran, Çarlık Rusya'sının çöküşüyle İngiltere'nin nüfuzuna girmiştir⁵³. 1920'li yılların başında Kaçar Hanedanlığı yıkılmasıyla kurulan Pehlevi Hanedanı, 1940'lara kadar, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı korumaya odaklanmış, güç dengesine dayalı bir dış politika izlemiştir⁵⁴. 1941-1953 arası dönemde Britanya'yı zayıflayan bir güç, Sovyetler Birliği'ni ise yayılmacı politikalarından dolayı kendisine rakip olarak gören İran, ABD ile stratejik ittifak ilişkisine girmiştir. Böylelikle Ortadoğu'da bölgesel lider olmayı planlarken, ABD'den gerekli desteği alamayınca, 1955'ten sonra, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır. 1962 – 1979 arasında hem Moskova ile dostane ilişkilerini sürdüren hem de ABD ile yakın iş birliğini muhafaza eden İran⁵⁵, İsrail ile de karşılıklı ilişkilerini geliştirmiş; bir yandan İsrail ile silah anlaşmaları yaparken, diğer taraftan İsrail'in petrol ihtiyacının %75'ini sağlamıştır⁵⁶. Öte yandan aynı dönemde Filistin konusundan da uzak durmayan İran, Filistin sorununa en azından sözde hizmet ve diplomatik destek sağlamıştır. Yeni bir Pers İmparatorluğu inşa etmek noktasında Ortadoğu'daki meselenin kalbinde Filistin sorunu olduğunu düşünen Şah, Filistin'de barışın sağlanması için “terörist ya da terörist örgütler” yerine sivil mültecilerin dikkate alınması gerektiğini savunmuş, 1967-68 yıllarında El fetih yöneticilerini Tahran'a davet etmiş, verdiği bir röportajda Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) devlet olmadığını ancak çatışmadaki konumunun ve değerlerinin inkâr edilemeyeceğini ifade ederek FKÖ'ye küçük sübvansiyonlar sağlamıştır⁵⁷.

1979'daki İslam Devrimi ile İran'ın dış politikası esaslı bir dönüşüme uğramıştır.

İran dış politikasının devrim ile yaşadığı radikal dönüşümün ana nedeni; Humeyni'nin velayet-i fakih doktrininin, Humeyni'yi ve onun zihnindeki dünya tasarımı temel belirleyici durumuna getirmiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle Devrim ile gücün tekelleşmesi Humeyni'nin zatında meşrulaşarak,

⁵³ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt: I 1914-1980 (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991), 90.

⁵⁴ Yalçın Sarıkaya, "Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri," *İran Toplum, Devlet ve Siyaset*, ed. B. Tangör, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2016), 545.

⁵⁵ Ertan Efegil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Faktörler," *Ortadoğu Analiz* 4, no. 48 (2012): 65-66.

⁵⁶ Mesut Hakkı Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları," *Avrasya Dosyası* 5, no.13, (1999): 292.

⁵⁷ John K. Cooley, "Iran, The Palestinians, And the Gulf," *Foreign Affairs* 57, no. 5 (1979): 1017-1018.

fikirleri iktidarın merkezine yerleşmiştir. Bu anlamda Humeyni'nin düşünce yapısına yön veren üç ana belirleyiciden bahsedilebilir. Bunlardan ilki; velayet-i fakih teorisine de zemin hazırlayan Şia mezhebidir. Şia'nın Humeyni'nin düşünce ve pratiklerine iki yönden destek sağladığı ifade edilebilir. Birincisi Şia'nın verdiği "zalim ve Allah'ın emirlerini uygulamayan yöneticiye karşı başkaldırılabilir" yetkisinin, Humeyni'nin siyasal yöntemini agresif ve eylemli hale getirmesidir. İkincisi ise bugün "Şii Hilali" olarak adlandırılan Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeleri kendi nüfuz alanı olarak görmesine neden olmasıdır. Humeyni'nin düşünce yapısına yön veren diğer belirleyici İslam dinidir. İslam'ın Humeyni'nin düşünce ve pratiklerine sağladığı katkı iki boyutta kendini göstermektedir. Bunlardan ilki; ümmet anlayışına bağlı olarak Humeyni'nin üzerinde ısrarla durduğu İslam Birliği düşüncesi ve bunun sağlanabilmesi için devrim ihracıdır. İkinci boyut ise bir kimsenin, düşmana, şeytana ya da nefesine karşı Allah yolunda savaş, mücadele etme veya çaba harcama görevini tanımlayan cihaddır ve Humeyni'nin dış politikada başvurduğu söylemsel düzeydeki yöntem olarak belirir. Humeyni'nin düşünce yönelimine yön veren son belirleyici pragmatizmdir. Kendisini en çok devrimden sonra kurduğu Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Şura-ı Teşhis-i Maslahat-ı Nizam) ile gösteren pragmatizm, Humeyni'nin düşünsel dönüşümünde de kendisini gösterir. Abrahamian'ın⁵⁸ belirttiği biçimde; 1960'ların sonuna kadar geleneksel ve muhafazakâr olan Humeyni'nin düşünceleri, 1970'lerden 1980'lerin başına kadar militan bir retorikte seyrederken, yeni rejimin kurulmasından vefatına kadar süren aşamada Şii popülizmine evrilir. Ya da 1970-1982 arasında Yahudileri müstekbirler arasına yerleştiren ve onlardan "hainler, siyonistler, İslam'ın düşmanları" olarak bahseden Humeyni, 1982'den sonra Yahudiliği halkın içinden çıkmış şerefli bir din olarak yüceltirken, dine karşı olan ve sömürgecileri destekleyen siyonizmden ayrı tutmuştur.

Her ne kadar idealizm ile pragmatizm arasında kalmış gibi görünse de Humeyni'nin düşünsel düzeyde belki de en belirgin özelliği, inanç sınırları içinde kalarak ve mevcut koşullara uygun olarak, dünyayı yeniden yorumlamayı sağlayan eklektizmidir. Bu, yeni rejimin inşası için eski rejimin izlerini silmeye ihtiyacı olan Humeyni'nin, meşruiyetini İslam'dan edinen yeni bir terminoloji ve dünya kurgusuna olan ihtiyacının ürünü olarak ortaya çıkar. Humeyni eklektizminde, bir yandan İslam ve liberalizmin vurguladığı özel mülkiyeti savunulurken bir yandan da Ali

⁵⁸ Ervand Abrahamian, *Humeynizm*, çev. Mehmet Toprak (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 52-55.

Şeriatî'nin etkisiyle sosyalizmin güçlü devlet, mutlak otorite ve sınıflı toplum yapısı esas alınır. Ancak sosyalizmden devşirilen kavramlardan güçlü devlet için İslam peygamberinin uygulamaları, sınıflı toplum yapısını tanımlamak için kullanılan mustazaf ve müstekbir kavramları için de Kur'an referans gösterilir. Yine Humeyni'nin uluslararası sistemin aktörlerini tanımlamak için kullandığı "şeytan" metaforu, bir yandan düşmanı İslamleştirirken, bir yandan da yöntem olarak sunulan cihadın yöneldiği muhatabı kendiliğinden belirler. Öte yandan Humeyni tarafından sıkça kullanılan emperyalizm kavramı, hiçbir zaman İslami bir kavramla eşleştirilmemiş ancak İslam'ın Hak Batıl mücadelesi kapsamında batılın kullanmakta olduğu yöntem olarak gösterilmiş ve yine mücadele için cihad önerilmiştir. Böylelikle Humeyni; Devrim için Şah yönetimine karşı liberal ve sosyalist muhalefeti dindarlarla bir araya getirebilmeyi, kapitalizm ve Marksizm dışında alternatif bir seçenek sunarak hem ulusal hem uluslararası düzeyde yeni bir pozisyon ve Müslüman dünyaya yön vermesine imkân sunabilecek yeni bir dil oluşturmayı sağlamıştır.

Humeyni pratiğinde; eski rejim yönünü hızlı bir modernleşme ve Batılılaşmaya çevirmişken, İslam Cumhuriyeti Batı nüfuzunu en büyük tehdit olarak görmüştür. İran'ın süper güçlerle ilişkisi bağlamında Humeyni⁵⁹ her iki blogunda aynı kampa ait olduğuna inanmış, Şah

⁵⁹ İran devriminin önderi Ruhullah Humeyni, 1902 yılında Humeyn kasabasında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlköğreniminin çoğunu kendi kasabasında gören Humeyni ailesinden hat, Arapça ve Farsça dersleri aldı [Abrahamian, *Humeynizm*, 14]. 1919 yılında Arak şehrine giderek, burada kısa süre kaldıktan sonra Kum'a geçerek fıkıh, felsefe ve tasavvuf eğitimi aldı [Hamid Algar, *İslam Devriminin Kökleri*, çev. Çetin Demirhan, (Ankara: Endişe Yayınları, 1990), 60-61]. 1929'da evlenen ve 1930'larda Feyziye Fakültesine girerek hadis, ahlak ve tasavvufa ilgili şerhler yayımlayan Humeyni, siyasetle ilk bağı 1943'te imzası olmadan yayınlanan Keşfül Esrar adlı risalesiyle kurarak, Rıza Şah ve destekçilerine ciddi eleştiriler getirdi. Ancak kızını, dönemin siyasetten uzak durma iddiasıyla statükoyu desteleyen muhafazakâr alimlerinin önde gelen isimlerinden Burucardi'nin ailesine gelin verdikten sonra, Burucardi'nin vefatına kadar siyasetle ilgilenmedi [Abrahamian, *Humeynizm*, 15-16]. 1963 yılında Şah'ın Beyaz Devrimi başlatarak kadın haklarını genişletmesi ve İran'daki Amerikalıların hukuki ayrıcalıklarını artırmasıyla birlikte Humeyni, Şah ve Amerikalı destekçilerine karşı muhalefetin önde gelen isimlerinden biri olarak ün kazandı [J. L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi (1453-2015)*, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 428]. Bu nedenle önce Türkiye'ye, arkasından da Irak'a sürgün edildi ve Irak'ın Necef kentinde kaldığı 13 yıl içinde, daha sonra Velayeti Fakih: İslam Devleti adıyla kitaplaşacak dersler vermeye başladı [Abrahamian, *Humeynizm*, 18]. 1977'de oğlu Mustafa'nın Necef'deki ölümü üzerine, İran'ın Kum kentinde gıyabi anma ve yas törenleri yapılırken, Humeyni'nin geri dönmesini isteyen gösteriler de başladı. Gösteriler esnasında çıkan çatışmada en az altı kişinin ölmesiyle birlikte, gösteriler Tebriz ve Yezd şehirlerine de sıçrayarak rejim aleyhtarı boyut kazandı. Bunun üzerine Şah yönetimin baskısı ile Irak hükümeti, Humeyni'den ülkeyi terk etmesini istedi ve bu kez Humeyni Fransa'ya sürgün edildi [Baquer Moin, *Son Devrimci Ayetullah*

yönetiminin ABD ile açık bağının aksine Humeyni, ABD'yi "büyük şeytan" olarak nitelemiştir. Yine Şah yönetiminin İran milliyetçiliği vurgusunun aksine Humeyni'nin teorisi siyasal sınırların görmezden gelindiği Müslüman dünya topluluğu (ümme) ile ilişkili olmuştur⁶⁰. Bunun devamı olarak İran devriminin amacının evrensel bir İslami düzen kurmak olduğunun açıklanması ve İran'ın devrimi ihraç etme niyeti Şii grupların desteklenmesi sonucunu doğururken, kendi rejimlerinin güvenliğinden korkan Suriye ve Lübnan dışındaki Arap liderlerinin İran'a mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Devrimin bir diğer hedefi olarak sunulan İran'ın ABD'ye bağımlılığını sona erdirmeye ve Humeyni'nin deyimiyle "ne Doğu ne de Batı" olan bağımsız bir dış politika izleme politikası, gelecek on yıllar boyunca, ABD'nin bölgedeki eski konumunu kaybetmesi sonucunu doğurmuştur⁶¹. Humeyni yönetiminin "küçük şeytan" olarak adlandırdığı İsrail konusundaki tavrı ise politik, diplomatik ve ekonomik tüm ilişkilerin kesilmesi ve İsrail'in Tahran'daki maslahatgüzarlığını kapatılarak Filistinlilere tahsis edilmesi olmuş, Ramazan ayının son cuma gününü Filistin günü ilan etmiştir.

Humeyni'nin iktidarda olduğu süre boyunca Filistin sorununa yaklaşımının iki önemli özelliği; Filistin sorunu Arap yönetimlerine karşı verilen mücadelenin de önemli bir parçası olarak görmesi ve Filistin sorunu üzerinden İslam dünyasında liderlik arayışı olarak gösterilebilir. Bu çerçevede uygulanan politika; direniş projesini temsil edenlere ve Filistin topraklarını kurtarmanın bir yolu olarak silahlı mücadele içinde olanlara mali, askerî ve politik destek sağlamak; İsrail'le müzakereye oturan Filistinli gruplarla görüşmeyi reddetmek yönünde olmuştur. Buna rağmen, İran'ın milliyetçi anlayışı, mezhebî ve yorumsal farklılıkların Arap milliyetçiliği yüksek olan Filistin grupları üzerinde caydırıcı etki yapması ve İran'ın "devrim ihracı" politikaları FKÖ ile olan ilişkilerin zaman içinde

Humeyni, çev. Osman Cem Öner (İstanbul: Elips Yayınları, 2005), 183]. Fransa'da Şah yönetimine karşı yoğun bir propagandaya girişen Humeyni'nin burada çekilen ses kayıtlarının İran'da dağıtılması, Şah yönetimine yönelen tepkiyle birleşince, İran'da kitlesel gösteriler ve grevler arttı. Şah 16 Ocak 1979'da İran'ı terk etti. Humeyni ise 1 Şubat 1979'da İran'a döndü. 9-11 Şubat tarihleri arasında jale Meydanında yaşanan çatışmaların ardından, asker kışlasına çekildi ve monarşi yıkıldı. 1 Nisan'da yapılan referandumla kabul edilen yeni anayasa ile İran İslam Cumhuriyeti, Humeyni'nin önderliğinde resmen kuruldu [Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008), 211-213]. 3 Haziran 1989 tarihinde vefat etti

⁶⁰ David Menashri, *Post Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power* (London: Frank Cass Publishers, 2001), 182.

⁶¹ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 468-482.

kötüleşmesine neden olmuştur. Tahran bir yandan, FKÖ'nün Arapça konuşulan Ahvaz bölgesindeki bürolarını kapatıp, Tahran'daki ofisini yakın incelemeye alırken diğer taraftan Humeyni, aynı yıl, 17 Ağustos'u "Kudüs Günü" ilan etmiş ve o gün Filistinlileri desteklemek için dünya çapındaki Müslümanlara çağrıda bulunmuştur⁶².

Türk Dış Politikası, Filistin ve Erbakan

Kuruluşundan itibaren uluslararası sisteme hükmederek onu dizayn etmek üzere biçimlendirilen⁶³ Osmanlı dış politikası; 19. Yüzyıl itibariyle savunma stratejisine dayalı statik bir yaklaşımla⁶⁴, güç dengesini izleyip ondan faydalanarak yaşamak, işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaşa girmemek gibi iki ilke üzerine inşa edilmiştir⁶⁵. Bu dönemde parçalanmayı engellemek üzere milliyetçiliğin her şekline karşı çıkan Osmanlı, bir tür milliyetçilik olan Siyonizm'e ve milli bir Yahudi devletinin kurulmasına şiddetle karşı çıkmıştır.

Osmanlı'nın yıkılmasının ardından Kurtuluş savaşı ve sonrasında dış politika, mücadelenin başarısına ve bağımsız yeni bir devletin kurulmasına odaklandığından, yeni dış politikadaki en önemli hedef, Lozan ile kurulan statükonun sürdürülmesi, bir başka ifadeyle, devletin varlığının devam ettirilmesi olarak belirlenmiştir⁶⁶. Aynı zamanda bu dönem Türkiye'nin eski Asya-Arap kültüründen kopararak, Batıya yönelik dış politikasını biçimlendirilmesinde birincil derecede etkili olmuştur⁶⁷. 1923-38 arası dönemde Türkiye, Sovyet Rusya ile iyi ilişkilere önem vererek bunu dış politikasının temel unsurlarından biri haline getirirken, 1936'dan itibaren özellikle de İngiltere ile arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasıyla hem Sovyetler hem de İngiltere ile olan ilişkilerine dengeli ağırlık vermeye başlamıştır⁶⁸. Bu dönemde Türkiye, Ortadoğu ile Fransa ya da İngiltere aracılığıyla ilgilenmeyi ve özellikle Filistin konusuna göreli olarak tarafsız

⁶² Domazeti, Riad, "İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikaları," Araştırma 80, İNSAMER (Eylül 2018): 10-11.

⁶³ Abdulkadir Baharççek, *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası* (Ankara: Orion Kitabevi, 2020), 29.

⁶⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 52-53.

⁶⁵ Kemal Karpat, *Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 267-268.

⁶⁶ Abdulkadir Baharççek, *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası* (Ankara: Orion Kitabevi, 2020), 83-85.

⁶⁷ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 79.

⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 61.

kalmayı tercih etmiştir⁶⁹. 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı esnasında temel stratejisi savaş dışı kalmak olan Türkiye⁷⁰, savaş sonrasında girdiği yalnızlık karşısında, güvenlik endişelerini gidermek ve güney sınırlarından emin olmak için bağımsızlığını yeni kazananlar olmak üzere Arap devletleriyle ilişkilerini yakınlaştırmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1947 Birleşmiş Milletler'deki Filistin'in taksimi görüşmelerinde, Arap devletleri ile taksim kararına karşı çıkmıştır⁷¹. İsrail devletinin kurulmasına; Filistin sorununu karmaşıklatacağı ve güç dengeleri içinde nasıl konumlanacağını kestiremediği için endişeyle yaklaşan Türkiye, 1948 Savaşından sonra Birleşmiş Milletler nezdinde kurulan Uzlaştırma Komisyonunda yer almış ancak Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisiyle Batı'ya yakınlaşınca, 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur⁷². Soğuk Savaş süresince de Türkiye ile İsrail arasında, aynı ortak cephede yer almaktan kaynaklanan birliktelik devam ettirilmiştir⁷³. Bununla birlikte 1963'ün sonlarına doğru yoğunlaşan Kıbrıs sorunu ve ardından gelen Birleşmiş Milletler kararı ve Johnson mektubunun etkisiyle daha dengeli bir dış politika izlemesi gerektiğini fark eden Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir. Bu kapsamda 1967 Savaşında ABD ve İsrail'e Türk üslerini kullandırmayacağını bildirmiş, 1969'da İslam Konferanslarına katılmaya başlamıştır. 1970 petrol kriziyle birlikte Türkiye, Ortadoğu pazarına yönelirken aynı zamanda dış politikası da açıkça Ortadoğu eğilimi göstermeye başlamış, bu kapsamda, 1973 Savaşında, '67 savaşındaki garantilerini yenilemiştir. 1980'de İsrail'in Kudüs'ü yeni başkent olarak ilan etme kararını reddetmiş ve Tel Aviv'deki temsilcisini, maslahatgüzar düzeyine indirmiştir. 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ), Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak tanımış ve 1979'da da Ankara'da FKÖ bürosunun açılmasını kabul etmiştir⁷⁴.

1960'lardan başlayarak Batıyı merkezine alan Türk dış politikasının, İslam dünyasına yönelen yeni yaklaşımı, uluslararası konjonktür kadar iç konjonktürün de etkisiyle biçimlenmiştir. Öncelikle; etkinliğini artıran sol

⁶⁹ Kemal Karpat, *Ortadoğuda Millet, Milliyet ve Milliyetçilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 268-269.

⁷⁰ Baskın Oran, "İmparatorluktan Ulus Devlete Dış Politika," *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 393.

⁷¹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960 Arap Devletleri ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 616-617.

⁷² Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960 Filistin Sorunu," *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 639-641.

⁷³ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal (Ankara: AGAM Yayınları, 2006), 715.

⁷⁴ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2020), 233-238.

akımların, Amerikan emperyalizmine karşı oluşları nedeniyle İsrail'e karşı geliştirdikleri refleks, sosyolojik bir karşılık bulmuştur. Buna ek olarak; sosyo-politik tabanının büyük çoğunluğu muhafazakarlardan oluşan Adalet Partisi, 1965'te iktidara geldiğinde, dini ve kültürel bağlar üzerinden İslam ülkeleri ile sıcak ilişki kurmuş, bu durum ABD karşıtları tarafından desteklenmiştir⁷⁵. Son olarak; 1969'da siyasi arenaya giren Necmettin Erbakan⁷⁶ liderliğindeki Millî Görüş, Batı merkezli Türk dış politikasını güçlü biçimde eleştirerek, İslam dünyasını merkezine alan alternatif bir dış politika önermiştir⁷⁷.

⁷⁵ Erhan ve Kürkcüoğlu, "1945-1960 Filistin Sorunu," 796-797.

⁷⁶ 29 Ekim 1926'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra, 1943 yılında İstanbul Erkek Lisesinden mezun olmuştur. İlk dini eğitimini ailesinden almış olan Erbakan, İstanbul'da, ilk olarak Fatih Camii'nde ders veren Arnavut Hoca olarak bilinen Hüsrev Aydınlar'dan ders almış, lise yıllarında Gümüşhanevi Dergahına intisab etmiştir. Liseyi birincilikle bitirdiği için İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) sınavsız girmiştir. 1948 yılı Haziran'ında mezun olan Erbakan, aynı yıl, asistan olarak göreve başlamıştır. Hazırladığı yeterlilik tezindeki başarısından dolayı 1951 yılında İTÜ tarafından Almanya'ya gönderilen Erbakan, 1953 yılında Türkiye'ye gelerek doçent olmuştur. Türkiye'de ilk yerli motoru üretmek üzere 1956'da Gümüş Motor'u kuran Necmettin Erbakan, 1963 yılında fabrikadaki görevinden ayrılarak, üniversiteye geri dönmüştür. İlk yerli otomobilin üretimindeki bilim kurulunda da yer alan Erbakan, 1965'te profesör unvanı almıştır. 1966'da Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı, 1967'de Odalar Birliği Genel Sekreteri olmuş, 1969'da olaylı biçimde Odalar Birliğinden ayrılmıştır. Aynı yıl AP'den Konya milletvekilliği aday adaylığı başvurusu reddedilince, Konya'dan bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 1970'te Milli Nizam Partisini kurmuş ancak parti 1971 yılında laikliğe aykırı faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. MNP'nin kapatılmasının ardından İsviçre'ye giden Erbakan, burada Tek Nizam Gazetesi'ni yayımlamaya başlayıp, Avrupa Milli Görüş Teşkilatını da kurmuştur. Aynı yıl Türkiye'ye dönen Necmettin Erbakan, 1973 yılında Milli Selamet Partisi'nin genel başkanı olmuş, aynı yıl, CHP-MSP Koalisyonunda Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığını yürütmüştür. 12 Eylül darbesinin 10 yıl siyaset, 5 yıl da siyasi parti kurma yasağı getirdiği Erbakan, siyasi yasakların kalkmasıyla 1987'de Refah Partisi'nin genel başkan olmuştur. 1989 ve 1994 yerel seçimlerindeki yükselişinin ardından 1995 genel seçimleri ile 54. Hükümeti kurarak başbakan olmuştur. İlk yurtdışı gezisini İran'a yapan Erbakan, 1997'de D-8 (Developing 8)'i kurmuştur. Erbakan'ın başbakanlığı esnasında başlayan "irtica" tedirginliği, gelen 28 MGK Toplantısı ile istifaya zorlanmasıyla sona ermiş, Anayasa Mahkemesi, Necmettin Erbakan'ın milletvekilliğini düşürerek, 5 yıl siyasi yasaklılığına karar vermiştir, 1999 yılında, 1994 yerel seçimlerinden önce Bingöl'deki miting konuşması nedeniyle seçilme hakkını ömür boyu kaybetmiştir. 2003 yılında siyasi yasağının kalkmasıyla birlikte Saadet Partisi'nin Genel Başkanlığına seçilmiş fakat Yargıtay kararıyla 2004'te Saadet Partisi üyeliği ve Genel Başkanlığından ayrılmıştır. 2006 yılınıyu da 11 ay iki günlük ev hapsine alınan Erbakan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından 2008'de affedilmiştir. 2010'da Saadet Partisi genel başkanlığına seçilmiş, 27 Şubat 2011 Pazar günü saat 11:40'ta vefat etmiştir.

⁷⁷ Abdulkadir Baharççek, *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası* (Ankara: Orion Kitabevi, 2020), 154.

Necmettin Erbakan ve partilerinin sınırlı iktidar deneyimi, Filistin konusundaki girişimlerini de sınırlamıştır. CHP-MSP koalisyonu döneminde FKÖ siyasi büro başkanı Faruk Kaddumi ile ilk resmi görüşme yapılmış, I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (MCH) döneminde FKÖ'nün Türkiye'de büro açması için olanak sağlanması gündeme getirilmiş, Mayıs 1976'da da FKÖ'nün Ankara'da temsilcilik açmasına izin verilmiştir. İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan ettiği 28 Ağustos 1980'de, VI. Demirel Hükümeti ya da "kerhen Milliyetçi Cephe Hükümeti"ne dışardan destek veren MSP'nin girişimleriyle Türkiye Kudüs'teki başkonsolosluğunu kapatarak İsrail ile ilişkisini maslahatgüzar düzeyine indirmiştir. Aynı hükümetin dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen, Millî menfaatlere aykırı politika izlediği, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmeye teşebbüs ettiği ve İslam Dünyası'na karşı Batı yanlısı politika takip ettiği gerekçesiyle MSP tarafından verilen gensoru ile düşürülmüştür. Aynı zamanda, 12 Eylül'ün gerekçelerinden biri olan ve Konya'da düzenlenen Kudüs mitingi de yine MSP'nin girişimleri ile organize edilmiştir. İsrail ile olan ilişkileri eleştiren Erbakan'ın, 28 Haziran 1996-30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan Refah-Yol hükümeti döneminde imzaladığı tek anlaşma, Gümrük Birliği Anlaşmasının devamı olarak, 14 Mart 1996 tarihinde imzalanıp 10 Nisan 1997 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren "Türkiye ile İsrail Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması"dır⁷⁸. 1997 yılına 30 Ocak'ta, Hebron (El Halil)'un Filistin Ulusal Yönetimine devrinden sonra uluslararası gözlemcilik görevini üstlenmek üzere Türkiye, Danimarka, İtalya, İsveç, İsviçre ve Norveç arasında 30 Ocak 1997 tarihinde Oslo'da imzalanan anlaşmayla başlayan Erbakan, 31 Ocak'ta Ankara Sincan'da düzenlenen Kudüs gecesi nedeniyle irtica şimşeklerini üzerine çekmiştir. 4 Şubat'a gelindiğinde Oslo'da imzalanan Anlaşma, Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmiş, 20 Şubat'ta Filistin'de görev yapmak üzere Türkiye tarafından Hebron (El Halil)'a askerî personel gönderilmesi TBMM'de kabul edilmiştir⁸⁰. Erbakan, Tezkerenin kabul edildiği gün Ankara'da bulunan Arafat ile Başbakanlıkta görüşmüştür. Tezkerenin akabinde gelen 28 Şubat müdahalesinden sonra hükümette kalmaya devam eden Erbakan 8 Nisan

⁷⁸ Bu Anlaşma; mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, menşe kuralları, iç vergilendirme, anti-damping, korunma önlemler, ödemeler dengesi önlemleri, devlet tekelleri, kamu alımları ve rekabet konularını kapsamaktadır.

⁷⁹ Resmî Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması ve İlgili Notaların Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun," 22960, 10.04.1997.

⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, c.21, b.59, 108.

1997’de İsrail Dışişleri Bakanı David Levy ile görüşmüştür. Levy’e randevu vermek konusunda direnç gösteren Erbakan⁸¹, görüşmenin başında ve kamuoyu önünde İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesini, Filistinlilerle imzaladığı anlaşmaların şartlarına uymasını ve Doğu Kudüs’teki Yahudi yerleşimine son vermesini istemiştir⁸². Muhalefette olduğu dönemde sürekli olarak “İsrail’i Tel’in, Filistin’e Destek” mitingleri düzenleyen Erbakan ve partilerinin muhalefette iken Filistin’e ilişkin karakteristik iki pratiği söz konusu edilebilir. Bunlardan ilki; 2002’nin Nisan ayı başında, Yaser Arafat’ın Ramallah’taki çalışma ofisinin İsrail askerleri tarafından kuşatılarak, yıkılmaya başlanması üzerine Saadet Partisi’nin verdiği önerge ile TBMM’den İsrail’i kınama kararı çıkarılmış; görüşmeler yapmak üzere Saadet partili bir grubun⁸³ İsrail’e gönderilmesidir. Diğeri ise 31 Mayıs 2010’da gerçekleşen Mavi Marmara olayı ile ilgilidir.

Erbakan’ın Filistin konusundaki tavrı, bütünüyle ideolojik dünyasının izdüşümü olarak okunabilir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal çözümlemelerinin merkezine koyduğu “Hak-Batıl” mücadelesi çerçevesinde bütün insanlık tarihi, Erbakan açısından, “Allah’ın düzeni” ile onu yıkmak isteyenler arasındaki mücadelenin toplamıdır. İçinde bulunduğumuz zamanda, Allah’ın İslam dini ile yeryüzüne getirdiği düzeni yıkmak isteyen “batıl” aktör Siyonizm (ırkçı emperyalizm⁸⁴)dir. Siyonizm’i/ırkçı emperyalizmi; “Bazı sapık Yahudilerin dünyaya hâkim olma plan ve politikaları”⁸⁵ olarak tanımlayan Erbakan için, “Yahudi dini, tamamen gelenekler üzerine kurulmuştur. Bir Yahudi için din, Allah’ın hoşnutluğu ve yakınlığından çok, üstün ırk inancını ve koyu gelenekleri ifade eder”⁸⁶. Bu haliyle Erbakan⁸⁷ Yahudilik ve Siyonizm’i, Musevi inancından ayırır:

⁸¹ “Erbakan Sonunda Kabul Etti,” *Milliyet*, 8 Ocak 1997, <https://www.milliyet.com.tr /dunya /erbakan-sonunda-kabul-etti-5386032>

⁸² Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, der. Şaban H Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (İstanbul: Liberte Yayınları, 2001), 267.

⁸³ Adana Milletvekili Ali Gören, Van Milletvekili Fethullah Erbaş, Kocaeli Milletvekili Mehmet Batuk, Türkiye- İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubu üyesi İstanbul milletvekili Mukadder Başeğmez, Hatay milletvekili Süleyman Metin Kalkan, Ağrı milletvekili Celal Esin, Diyarbakır milletvekili Sıbgetullah Seydaoğlu, MSP döneminde devlet bakanı olan Hasan Aksay, Milli Gazete Ankara Bürosu Haber Müdürü Ferhat Koç

⁸⁴ MNP döneminde Yahudi kavramını kullanan Erbakan, Siyonizmin yapıp ettiklerinden dolayı tüm Yahudilerin suçlanamayacağı gerekçesiyle, MSP döneminden itibaren Yahudi yerine Siyonizm kavramını kullanmıştır. 2000’li yıllardan itibaren ise anti-semit algılamadan ötürü ırkçı emperyalizm kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

⁸⁵ İ. H Akkiraz, “Erbakan Demek Teşhis ve Tedavi Demektir,” *Milli Gazete*, 26 Şubat 2016.

⁸⁶ Necmettin Erbakan, *Gizli Dünya Devleti* (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1996), 29.

⁸⁷ Necmettin Erbakan, *Milli Görüş* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1975), 248.

“Kendilerine “Musevi” dedikleri halde, bugünkü Musevilerin dünyayı kendi hegemonyasına almak isteyen, planlı olarak çalışan Siyonist kısmı tepedeki idarecilerinin elinde tuttıkları Tevrat, Musa Aleyhisselam’a gelen Tevrat değildir ve bunların da Musa Aleyhisselam ile bir alakaları yoktur”. Erbakan’a göre Yahudiliğin siyasallaşmış hali olarak Siyonizm, kurduğu İsrail devletinin, vaad edilmiş topraklara sahip olması ve dünyaya hâkim olabilmesi için, İslam’ı tehdit olarak görmekte ve yok etmeye çalışmakta; kurduğu ve yönettiği ekonomik ve siyasal düzenle dünyayı kontrol etmekte, Müslümanları da kendisine tutsak etmektedir. Bu çerçevede Siyonizm için ABD, AB, NATO gibi batılı devlet ve kurumlar Siyonizm’in kullandığı birer araçtır, benzer şekilde kapitalist sistem de Siyonizm’in kurduğu bir oyundur. Erbakan’ın bütün Müslümanlar ve hatta dünya için en önemli sorun olarak değerlendirdiği Siyonizm ile mücadele etmek için Müslümanların elindeki en önemli silah cihaddır.

Erbakan’ın Sünni ekolden beslenen dünyayı okuma ve mücadele biçimi; tedrici bir İslami dönüşümü hedefleyen bu nedenle otoriteyle çatışmaya girmeyen ve şiddet içermeyen bir aktivizmle siyaset üretmesinin zeminini hazırlar. Dolayısıyla Siyonizm ile mücadele ederken Erbakan’ın cihada atfettiği anlam⁸⁸, cephede yapılan değil, siyasetle yapılan cihaddır; Siyonizm’in siyasal ve ekonomik yapısıyla mücadele etmek için kurulacak alternatif siyasal ve ekonomik yapı ve kurumları, cihadın “askerleri” olarak görür. Bu çerçevede ümmetçi yaklaşımının uzantısı olarak, İslam birliği, İslam ekonomisi, İslam ortak para birimi gibi araçlar yanında İslam ülkeleri arasında kurulacak çeşitli antantlar, Siyonizmle mücadelenin en önemli araçlarıdır. Siyonizmle mücadelenin öncü ülkesi olabilecek potansiyeldeki tek ülkeyi Türkiye olarak değerlendiren Erbakan, başta Türkiye olmak üzere her devletin de tekil olarak kendi içinde de bir mücadele yürütmesi gerektiğini, Siyonizm ile iş birliği yapan iktidarlar ve Siyonizm’e hizmet eden siyasal/ekonomik düzenlerden kurtulması gerektiğini savunur. Bir başka ifadeyle; Batılın temsilcisi olarak Siyonizm, sadece uluslararası düzeyde değil, ulusal düzeyde de yönetimleri ele geçirmiş tek düşmandır. Erbakan’ın siyasi iddiasının bütününü İslam inancına özgü “Hak-Batıl” mücadelesine dayandırmış olması, en basit anlatımla, siyasal tasavvurunu biz-öteki karşıtlığına dayalı antagonistik bir karaktere kavuşturur. Böylelikle zaman ve durum değişkenlerinden bağımsız olarak, yanlışlığının iddia edilmesi mümkün olmayan doğal bir ideolojik zemin üzerinden siyaset üretir ve uygular. Bu durumun en önemli çıktısı, mücadele edilen düşmanın

⁸⁸ Bkz. Işıl Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese,” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, no.34 (2018): 263-294.

inanca göre biçimlenmesine bağlı olarak kendisine her zaman için geçerli kabul edilebilecek bir meşruiyet zemini sağlamasıdır.

Erbakan ve Humeyni'ye Göre Filistin Sorunu

Erbakan ve Humeyni'nin Filistin sorununa ilişkin yaklaşımları; sorunun kaynağı, aktörleri ve çözümüne ilişkin önerileri olmak üzere üç kategoride incelenmiştir.

Sorunun Kaynağı

Necmettin Erbakan Filistin sorununun kaynağının, tümüyle dini olduğunu düşünür ve Filistin sorunun 'Hak-Batıl' mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirir. Teolojik referanslar kullanan Erbakan'a⁸⁹ göre; Filistin Hz. Ömer tarafından fethedildikten sonra Hakk'a dayalı adil bir düzen kurulmuştur. Haçlı ordularının 50 yıllık hakimiyet süresince Müslümanlar katledilmiş ve düzen Batıla dönmüştür. Batıl düzenin yıkılması Selahaddin Eyyubi'nin fethiyle sona ermiş yeniden adil düzen kurulmuştur. Böylelikle Kudüs ve Filistin 50 yıllık süre dışında 1400 yıl İslam idaresinde barış ve huzur içinde yaşamıştır. 19.yy'ye gelindiğinde ise ırkçı emperyalizm/Siyonizm Osmanlı devletini yıkmış, kendisi tarafından kurulan BM aracılığıyla Filistin topraklarında İsrail'i kurmuştur.

Buradaki nihai amaç; Yahudi ırkına mahsus Mesih'in yeryüzüne inmesinin sağlanarak, Hz. Davud'un tahtına oturtulmasıyla ebedi dünya hakimiyetini onaylamak ve dünyanın hâkimi olmak inancının gerçekleştirilmesi, motivasyon ise Siyonistlerin inançlarının temeli olarak kendilerini üstün ırk olarak görüp, diğerlerinin kendilerine köle olarak yaratıldığına inanmalarıdır⁹⁰. Bunu gerçek hayata geçirebilmek için üç aşamalı bir planı uygularlar. İlk aşama, dünyanın farklı yerlerindeki Ben-i İsrail'i ırkını Kudüs'de toplamaktır. İkinci aşama Fırat ile Nil arasında Arz-u Mev'ud sınırlarına ulaşmak için büyük İsrail'in kurulması ve güvenliğinin sağlanması, bu kapsamda içinde Türkiye'nin de olduğu Fas'dan Endonezya'ya kadar 28 Müslüman ülkenin yönetiminin ele geçirilmesidir. Son aşama ise Kudüs'de Süleyman Mabedi'nin yeniden inşa edilmesidir. "5760" yıldır devam ettirilen bu plan içerisinde İsrail'in güvenliğini

⁸⁹ Necmettin Erbakan, "Çağlayan Mitingi Konuşması", 4 Ocak 2009, https://www.youtube.com/watch?v=OY6-KbXWY_c

⁹⁰ Necmettin Erbakan, "Çağlayan Mitingi Konuşması," 22 Mart 2009, https://www.youtube.com/watch?v=_lGhaYQVeWw

sağlamak amacıyla “20. Haçlı Seferi” yapılmaktadır. Hedef, İslam âlemi ve Türkiye’dir⁹¹.

Erbakan’dan farklı olarak Humeyni, Filistin sorununun İslam dünyasının içinden ve dışından olmak üzere iki kaynaktan beslendiğini düşünür. İslam dünyasının içindeki sorun, Arap reislerinin İslam ve İslam’ın hedeflerini ileri götürmek için fikir birliğinde olmamaları, nüfus ve cemiyetleri çok olan Arap ülkeleri birleşmemeleridir⁹². Filistin sorununun dış kaynağı ise dini ve ekonomik olmak üzere iki kanaldan beslenmektedir. Dini açıdan hem Amerika hem de İsrail bizzat İslam’ın kendisine düşmandır; zira İslam’ı, kitabı ve sünneti kendilerine engel ve yağmaları için mâni olarak görmekte⁹³; Müslümanların İslam bayrağı altında bir araya gelmelerini, varlıkları için tehdit olarak algılamaktadırlar⁹⁴. Ancak her ikisinin motivasyonları birbirinden farklıdır. Amerika’nın İslam’ı ve Müslümanları tehdit olarak algılamasının motivasyonu, emperyalist amaçları ile ilgilidir ve ekonomiktir. Ancak bunu kendisi yapmak yerine İsrail devletini kullanmaktadır çünkü; petrol bölgelerini kontrol altında tutmak için İsrail’e ve İsrail’in güvende olmasına ihtiyacı vardır⁹⁵. Bu nedenle emperyalizm, İsrail’e verdiği silahlarla Arap ve Müslümanların aleyhine ardı ardına tecavüzlere, Filistin’i ve diğer İslam topraklarını işgale devam etmeye teşvik etmektedir⁹⁶. İsrail’in motivasyonu ise dinidir. Zira İsrail’in kurucu felsefesi olan Siyonizm, Filistin’i, “vaad edilmiş topraklar” olarak görmektedir⁹⁷ ve İslam dünyasını sulta ve hakimiyeti altına almak ve verimli toprakları olan beldeleri ve İslam ülkelerinin yer altı zenginliklerinin birçoğunu sömürmek⁹⁸ üzerine kuruludur. Fakat hedef, yalnızca Filistin ile sınırlı olmayıp, kuzeyde Güneydoğu Anadolu’yu, güneyde ise Hayber’i de içine alacak şekilde Arap yarımadası topraklarını kapsayan alanın tümüdür⁹⁹. Hatta Filistin’in işgaliyle başlayan süreçte, Filistin’in başına getirdiklerini, bütün Arap ülkelerinin başına getirmek istemektedirler¹⁰⁰.

⁹¹ Necmettin Erbakan, “Çağlayan Mitingi Konuşması,” 4 Ocak 2009, https://www.youtube.com/watch?v=OY6-KbXWY_c

⁹² Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından* (Tahran: İmam Humeyni’nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, tarihsiz), 104-117.

⁹³ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 35.

⁹⁴ Humeyni, *Konuşmalar* (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1984), 11.

⁹⁵ Humeyni, *Kudüs Günü* (Ankara: İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 1982), 20.

⁹⁶ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 53.

⁹⁷ Humeyni, *Kudüs Günü*, 21.

⁹⁸ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 40.

⁹⁹ Humeyni, *Kudüs Günü*, 21.

¹⁰⁰ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 39.

Sorunun Aktörleri

Necmettin Erbakan, Kudüs sorununu “Hak-Batıl” mücadelesi kapsamında değerlendirdiğinden, sorunun aktörlerini de “Hak”ın ve “Batıl”ın temsilcileri olarak kabul eder. Erbakan’a¹⁰¹ göre; günümüzde Batılın karargâhı Siyonizm (ırkçı emperyalizm)dir. Siyonizm ya da ırkçı emperyalizm ise “dünya devleti” olarak tanımlanan 13 basamaklı yapıyı ifade eder. Bu yapının en alt kademesinde Siyonist teşkilatlar, orta kademesinde ucu gözüken altı gözükmeyen Siyonist teşkilatlar, üst kademesinde hiç gözükmeyen teşkilatlar bulunur. Rotary, Lions kulüpleri gibi ucu gözüken teşkilatlar, kendilerini hayır kurumu olarak tanıtsalar da esasen üst kuruluşlara insan kaynağı sağlar. Orta kademedeki ucu gözüken altı gözükmeyen teşkilat, dünyanın en zengin 300 Siyonist zengininden oluşan 300’ler Kulübüdür. Bunların içinde ABD’de Rockefeller, İngiltere’de Rothschild, Fransa’da onun teyzesinin oğlu Rothschild, İtalya’da Agnelli, Japonya’da Mitsubishi’nin de yer alır. 300’ler Kulübünün üyeleri kendi aralarında şifreli konferanslar yaparak bütün dünyayı düzenler. Aldıkları kararları, 33 hahamdan oluşan Hahamlar Meclisi’ne sunar. Hahamlar Meclisi, 13 haham bakanın olduğu Bakanlar Kurulu ile 3 hahamın olduğu başkanlık divanından oluşur. Toplantılarını ise İsrail’de yaparlar¹⁰². Görünmeyen bu “dünya devleti”nin İslam’a tecavüz için uzanmış kolu İsrail iken¹⁰³; ekonomik kolunu, merkezi New York’daki Wall Street bankalar caddesi olan faizci kapitalist sistem ve onun taşıyıcısı olan ABD temsil eder¹⁰⁴. Buna ek olarak Batı ülkeleri ve Rusya da Filistin konusunda taraftır ve yaşanan zulümlerin devam etmesine yardımcı olmaktadır¹⁰⁵. Filistin sorunun Hakk tarafında yar alan Filistinliler ise Erbakan’a¹⁰⁶ göre, sadece kendi ülkeleri için değil, İslam âlemi, Türkiye ve bütün insanlık için mücadeleye etmektedir.

Humeyni açısından; Filistin sorunun kaynağında emperyalist amaçlar olduğundan, sorunun aktörleri de emperyalist ülkeler olarak değerlendirilir ve taraflar “mustazaf” ve “müstekbir” olarak tanımlanır. Bu çerçevede

¹⁰¹Necmettin Erbakan, “Basın Toplantısı,” 31 Temmuz 1980,

<https://www.youtube.com/watch?v=CaN5wW41VTE>

¹⁰² Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen* (Ankara: ESAM Yayınları, 2010), 29-30.

¹⁰³Necmettin Erbakan, “Büyük Kudüs Mitingi,” 6 Eylül 1980,

<https://www.youtube.com/watch?v=HimTCcuWkJE>

¹⁰⁴ Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen* (Ankara, 1991), 2.

¹⁰⁵Necmettin Erbakan, “Filistin’e Destek, Zalimlere Lanet Mitingi”, 20 Mart 1988,

https://www.youtube.com/watch?v=Dh_4kFKzH5Y

¹⁰⁶Necmettin Erbakan, “Çağlayan Mitingi Konuşması”, 4 Ocak 2009,

https://www.youtube.com/watch?v=OY6-KbXWY_c

müstekbirler, emperyalist ülkeler ve İsrail'dir. İsrail, Humeyni¹⁰⁷ tarafından ABD ajanı olarak görülür ve Amerikan planlarının İsrail eliyle uygulandığı kabul edilir¹⁰⁸. İsrail, batılı ve doğulu sömürgeci ülkelerin anlaşma ve danışmalarından türemiş olup Müslümanları ezip sindirme ve sömürme amacıyla ortaya çıkmış ve tüm sömürgeci güçler tarafından himaye edilip, desteklenmektedir. İngiltere ve Amerika, askeri ve siyasi destekleriyle, İsrail'e öldürücü silahlar vererek onu Arap ve Müslümanların aleyhine ardı ardına tecavüzlere, Filistin'i ve diğer İslam topraklarını işgale devam etmeye teşvik etmektedir¹⁰⁹. Humeyni için Filistin sorununun mustazaflar kategorisini sadece Filistinliler değil, tarihsel olarak, bütün Müslümanlar oluşturur. Zira Humeyni'ye¹¹⁰ göre, Kudüs Müslümanlarıdır ve Kudüs meselesi de bir şahısa, bir ülkeye veya sadece bu asrın Müslümanlarına ait bir mesele değildir. Belki bütün dünya muvahhitlerine, Mescid'ül Aksa kurulduğu günden nizamı alemin var olduğu güne kadar geçmiş ve gelecek asırların bütün müminlerine ait bir olaydır¹¹¹.

Sorunun Çözümü

Filistin sorununun çözümü konusunda Erbakan'ın¹¹² çözümü, Filistinlilerin güvenliğinin ilk elde sağlanması bakımından adil, her iki tarafın menfaatini eşit şartlarda kollayan bir anlaşmasının sağlanması, İsrail devletinin yayılmacı politikalara son vererek işgal ettiği topraklardan geri çekilmesidir. Fakat Erbakan'a göre:

İsrail'in bu topraklardan çekilmesi yetmez. İsrail'in (...) İslam âleminin ortasında bir çıbanbaşı olmaktan dışarı çıkarılması lazımdır. Eğer Amerika İsrail'e yardım etmek istiyorsa, bu kadar sevdiği İsrail'e güney Amerika'da ülke versin! Müslüman topraklarında İsrail'in yeri olamaz.¹¹³

Dolayısıyla Erbakan'ın Filistin sorunun çözümüne yönelik tavrı, İsrail devletinin ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için öncelikle İsrail devleti ile olan

¹⁰⁷ Humeyni, *Kudüs Günü*, 23.

¹⁰⁸ Humeyni, *Konuşmalar*, 72.

¹⁰⁹ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 53.

¹¹⁰ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 138.

¹¹¹ Humeyni, *Konuşmalar*, 23.

¹¹² Necmettin Erbakan, "Basın Toplantısı," 11 Haziran 2003, <https://www.youtube.com/watch?v=OzxJHbu7Z1o>

¹¹³ Necmettin Erbakan, "Basın Toplantısı," 31 Temmuz 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=CaN5wW41VTE>

ilişkilerin kesilmesi ilk elden yapılması gerektirir¹¹⁴. Özellikle Kudüs'ün İsrail tarafından başkent ilan edilmesinden sonra 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlediği Kudüs mitingi ile cihad eden Erbakan'a göre, Kudüs'ün kurtarılması için tek yol Hak+ yolda toplanmaktır. Kendisini ve partisini Hakk'ın temsilcisi olarak tanımlayan Erbakan, D-8, D-60 ve D-160'ların, kendi ifadesiyle bütün ezilenlerin, Türkiye tarafından harekete geçirilerek aksiyon planlarının hazırlanması ve uygulamaya konulmasını önermektedir.

Humeyni'nin Filistin sorununun çözümü konusunda önerisi, ilk elde Müslümanların İslam'ın ilk dönemine, gerçek İslam'a geri dönmeleri ve devletlerin kendiliğinden ya da toplumsal devrim yoluyla İslamleştirilmesidir. Bu, sadece Filistin'in değil tüm İslam aleminin içinde bulunduğu sorunlardan kurtulması için gerekli olanıdır. İkinci olarak; petrolü olan İslam ülkelerinin başındaki iktidarlar, ellerindeki petrol ve diğer imkânları İsrail'le onun sömürücü yandaşlarına karşı bir silah olarak kullanmalı ve İsrail'e yardım eden devletlere petrol satışını durdurmalıdır¹¹⁵. Öte yandan Filistin'i kurtarmak ve İslami şeref, yücelik ve azametini ihyası için cihada iştirak etmek farzdır¹¹⁶ ve her Müslüman İsrail'e karşı hazırlanıp teşkilatlanmalıdır, herkes kıyam etmelidir; devletlerin bir şey yapmasını beklememelidirler¹¹⁷. Bu nedenle zekât ve diğer sadakalar gibi şeri hakların, Allah yolunda cihad eden savaş ve fedakârlık saflarında insanlık düşmanı Siyonizm'i ortadan kaldırmak, İslam'ın kaybettiği şeref ve yüceliğini ihya etmek ve geri getirmek ve İslam tarihini yüceltmek için savaşan (el-Fetih) mücahitlerine verilmesi farzdır¹¹⁸

Sonuç

Yüzyıldan daha uzun süredir dünya gündemindeki Filistin sorunu, Müslümanların ortak tepki üretebildiği ender konulardan biridir. Erbakan ve Humeyni'nin, eş zamanlı olarak aynı coğrafyanın iki farklı ülkesinde siyaset yapmış olmaları sebebiyle örneklem olarak seçildiği bu çalışmada, her iki liderin Filistin sorununu ele alma biçimleri mukayase edilmeye çalışılmıştır. Ancak böyle bir mukayese yapılırken öncelikle belirtilmesi gereken ana konu; her iki liderin genel olarak siyasal düşünce ve tarzlarını belirleyen ana ayrım noktalarıdır. Bunlar;

- a. Erbakan'ın Sünni, Humeyni'nin Şii ekolden gelmesi,

¹¹⁴ Necmettin Erbakan, "Basın Toplantısı," 31 Temmuz 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=CaN5wW41VTE>

¹¹⁵ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 23-24.

¹¹⁶ Humeyni, *Humeyni ve Filistin* (Kudüs-Der, tarihsiz- b), 44.

¹¹⁷ Humeyni, *Humeyni ve Filistin* (Kudüs-Der, tarihsiz- b), 20-21.

¹¹⁸ Humeyni, *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*, 87.

- b. Erbakan'ın demokratik yöntemlerle, Humeyni'nin devrim yoluyla iktidarı elde etmiş olması,
- c. Erbakan'ın hiçbir zaman tek başına iktidar olamamış olmasına karşın, Humeyni'nin iktidarının mutlak oluşu,
- d. Erbakan'ın fasılalı olarak toplam 4,5 yıl iktidarda kalma süresine karşılık, Humeyni'nin kesintisiz 10 yıllık iktidar süresi,
- e. Humeyni'nin 1989'da vefat etmesi nedeniyle soğuk savaş sonrası döneme ilişkin bir perspektifinin olmamasıdır.

Bu temel ayırım noktaları ekseninde ve dış politika bağlamında Erbakan ve Humeyni'nin ümmetçi olmaları nedeniyle İslam dünyasını merkeze alan bir düşünce yapısı ile Batı dünyasından bağımsız bir dış politika hedefine sahip olmaları dolayısıyla, Batı karşıtı ve anti emperyalist bir vizyonla üçüncü bir yol oluşturdukları son olarak da Arap milliyetçiliğine mesafeli durdukları ifade edilebilir. Aynı zamanda her iki lider de kendi devletlerini İslam dünyasının lideri haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç aynı zamanda hem Erbakan hem de Humeyni'nin Arap milliyetçiliğine karşı negatif tutumunun bir diğer gerekçesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte; her ne kadar Erbakan ve Humeyni ümmetçilik ve İslam dünyasının liderliği bakımlarından benzeşiyor olsalar da dış politika konusunda ayrıştıkları konular, politik eylemlerini belirleyici olmuştur:

- a. Erbakan Müslüman dünyanın tümünü hareket alanı olarak değerlendirirken, Humeyni Şii dünyayı önelemekte ve hareket noktasını Şii dünyadan başlatmaktadır.
- b. Erbakan Sünni geleneğin temsilcisi olduğundan Müslüman dünya için tedrici bir İslamileşme öngörürken; Humeyni devrim ihracını öngörür.
- c. Erbakan dış politikada proaktif iken, Humeyni reaktiftir.
- d. Erbakan dış politika yaklaşımını tümüyle ideolojik düzeyden hareketle inşa ederken, Humeyni'nin idealizm, pragmatizm ve realizmden sentezlenmiş eklektik bir yaklaşımı vardır.

Bu fark ve benzerliklerden hareketle; Erbakan ve Humeyni'nin Filistin konusundaki yaklaşımları açısından her iki lider de Filistin sorunun tüm Müslümanlara ait bir sorun olduğu konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte; Necmettin Erbakan Filistin sorununun kaynağının, tümüyle dini olduğunu düşünür ve Filistin sorunun Hak-Batıl mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirir. Humeyni ise Filistin sorununun İslam dünyasının içinden ve dışından olmak üzere iki kaynaktan beslendiğini düşünür. İslam dünyasının içindeki sorun, Arap ülkelerinin dağınıklığıdır.

Filistin sorununun dış kaynağı ise dini ve ekonomik olmak üzere iki kanaldan beslenmektedir.

Filistin sorunun aktörleri bakımından Erbakan'a göre sorundan sorumlu olan Batıl'ın temsilcisi olan ırkçı emperyalizm bir başka ifadeyle Siyonizm'dir. Humeyni'ye göre sorumlu olan müstekbirler yani emperyalist ülkeler ve İsrail'dir. Ancak Erbakan ve Humeyni arasındaki en önemli farklılaşma; Erbakan'a göre Siyonizm'in ABD başta olmak üzere emperyalist ülkeleri kullanması iken, Humeyni'ye göre ABD başta olmak üzere emperyalist ülkelerin İsrail'i kullanmasıdır. Erbakan İsrail Devleti'ni Siyonizm'in bir aracı olarak görür, Humeyni açısından Siyonizm İsrail devletinin ideolojisidir. Ancak her iki lider de Yahudilik ile Siyonizmi birbirinden ayırmaktadır.

Filistin sorununun çözümü konusunda hem Erbakan hem de Humeyni yöntem bakımından cihad'ı öngörür. Ancak Erbakan'ın cihadı diplomatik, Humeyni'nin cihadı kıyam yoluyla. Teorik olarak Erbakan'ın çözümü, Filistinliler'in güvenliğinin ilk elde sağlanması bakımından adil, her iki tarafın menfaatini eşit şartlarda kollayan bir anlaşmasının sağlanması, İsrail devletinin yayılmacı politikalara son vererek işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi ve son kertede, İsrail devletinin ortadan kaldırılmasıdır. Humeyni'nin çözümü ise devletler ve Müslümanlar olmak üzere iki farklı kanal yoluyla gerçekleştirilmeyi kapsar. Ancak önemli ve asıl olan Müslümanların devletlerin girişimini beklemeden örgütlenerek kıyam etmesidir.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. *Humeynizm*, çev. Mehmet Toprak. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Akkiraz, İ. H. "Erbakan Demek Teşhis ve Tedavi Demektir." *Millî Gazete*, 26 Şubat 2016.
- Aktoprak, E. "Din ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik." *Alternatif Politika* 7, no. 2 (2015): 329-350.
- Algar, Hamid. *İslam Devriminin Kökleri*, çev. Çetin Demirhan. Ankara: Endişe Yayınları, 1990.
- Arı, Tayyar. *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- Arı, Tayyar. "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?" *Akademik Orta Doğu* 2, no. 1 (2007): 11-34.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2008.
- Arı, Tayyar. "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası." 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal. Ankara: AGAM Yayınları, 2006.
- Ataöv, Türkkaya. "Kudüs ve Devletler Hukuku." *Ankara SBF Dergisi* 35, no.1 (1980): 29-54.

- Armaoğlu, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt:I 1914-1980. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Armaoğlu, Fahir. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Bağçe, H. Emre. "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi." *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 28 (2003): 63-79.
- Baharççek, Abdulkadir. *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası*. Ankara: Orion Kitabevi, 2020.
- Bajoit, G. *Siyonizm ve Emperyalizm, Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkkaya Ataöv. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982.
- Bishara, Marwan. *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Bölükbaşı, Süha. "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa." *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi; Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, ed. Şaban H Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen. İstanbul: Liberte Yayınları, 2001.
- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.
- Caşın, Mesut Hakkı. "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları." *Avrasya Dosyası* 5, no. 3 (1999): 283-325.
- Cleveland, William. *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cooley, John K. "Iran, The Palestians, And The Gulf." *Foreign Affairs* 57, no.5 (1979): 1017-1034.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Deveci, Can. "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (Aralık 2017): 1-18.
- Domazeti, Riad. "İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikaları." *Araştırma* 80, İNSAMER (Eylül 2018): 1-30.
- Efegil, Ertan. "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Faktörler." *Ortadoğu Analiz* 4, no. 48 (2012): 53-68.
- "Erbakan Sonunda Kabul Etti." *Milliyet*, 8 Ocak 1997, <https://www.milliyet.com.tr /dunya /erbakan-sonunda-kabul-etti-5386032>
- Erbakan, Necmettin. *Millî Görüş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1975.
- Erbakan, Necmettin. *Gizli Dünya Devleti*. İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1996.
- Erbakan, Necmettin. "Basın Toplantısı." 31 Temmuz 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=CaN5wW41VTE>
- Erbakan, Necmettin. "Büyük Kudüs Mitingi." 6 Eylül 1980, <https://www.youtube.com/watch?v=HimTCcuWkJE>
- Erbakan, Necmettin. "Filistin'e Destek, Zalimlere Lanet Mitingi." 20 Mart 1988, https://www.youtube.com/watch?v=Dh_4kFKzH5Y
- Erbakan, Necmettin. *Adil Ekonomik Düzen*. Ankara, 1991.
- Erbakan, Necmettin. "Basın Toplantısı," 11 Haziran 2003, <https://www.youtube.com/watch?v=OzxJHbu7Z1o>

- Erbakan, Necmettin. "Çağlayan Mitingi Konuşması." 4 Ocak 2009, https://www.youtube.com/watch?v=OY6-KbXWY_c
- Erbakan, Necmettin. "Çağlayan Mitingi Konuşması." 22 Mart 2009, https://www.youtube.com/watch?v=_lGhaYQVeWw
- Erbakan, Necmettin. *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: ESAM Yayınları, 2010.
- Erhan, Çağrı, ve Ömer Kürkcüoğlu. "1945-1960 Filistin Sorunu." *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Fırat, Melek, ve Ömer Kürkcüoğlu. "1945-1960 Arap Devletleri ile İlişkiler." *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Dora Karakoç Zuhal, "Etnik Demokrasi Modeli: İsrail Örneği." *Akademik Ortadoğu* 13, no.1 (2018): 73-105.
- Fromkin, David. *Barişa Son Veren Bariş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Kitapları, 1994.
- Greilsammer, I. *Siyonizm*, Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- G. S. H., "The Problem of Palestine", *The World Today* 1, no. 5 (1945): 195-204.
- Herrmann, K. J. *Siyasal Siyonizm ve Anti-Semitizm Üstüne Tarihsel Perspektifler, Siyonizm ve Irkçılık*, çev. Türkaya Ataöv. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982.
- Hollstein. Walter. *Filistin Sorunu*, İstanbul: Yücel Yayınları, 1975.
- Humeyni. *Kudüs Günü*. Ankara: İran İslam cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, 1982.
- Humeyni. *Konuşmalar*. Ankara: Gaye Matbaacılık, 1984.
- Humeyni. *Filistin: İmam Humeyni -ks- Açısından*. Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tarihsiz.
- Humeyni. *İmam Humeyni ve Filistin*. Kudüs-Der, Tarihsiz.
- "Israel", *The World Factbook*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/israel>, erişim 10 Ocak 2022.
- Karesh, S, ve M. H. Mitchell. "Antisemitism." *Encyclopedia of Judaism*. New York: Facts On File, 2006.
- Karpat, Kemal. *Ortadoğuda Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Kasalak, Kadir. "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2016): 65-78.
- Kasım, Kamer. "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası ABD-İsrail İlişkileri." *21. Yüzyıl Enstitüsü Avrasya Dosyası* 6, no.2 (2000): 121-138.
- Khalidi, Walid. "The Palestine Problem: An Overview." *Journal of Palestine Studies* 21, no.1 (1991): 5-16.
- Khasan, Hilal. "Russia's Middle Eastern Policy." *The Indian Journal of Political Science* 59, no.1-4 (1998): 84-105.
- Lenin, V. İ. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreyya. Ankara: Eriş Yayınları, 2003.
- Menashri, David. *Post Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power*. London: Frank Cass Publishers, 2001.

- Moin, Baquer. *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, çev. Osman Cem Öneroy. İstanbul: Elips Yayınları, 2005.
- Oran, Baskın. "İmparatorluktan Ulus Devlete Dış Politika." *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Öke Mim Kemal. *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982.
- "Palestine Partition Report," London, 1938. <https://archive.org/details/WoodheadCommission/page/n21/mode/2up>
- Pappe, Ilan. *Modern Filistin Tarihi*, çev. Nuri Plümer. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- Pappe, Ilan. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications, 2011.
- Pappe, Ilan. "İnkâr Durumu: İsrail Tarihinde ve Günümüzde Nakbah." *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze: Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, ed. Noam Chomsky ve Ilan Pappé İstanbul: BGST Yayınları, 2011.
- Pappe, Ilan. *İsrail Hakkında On Mit*, çev. Erdem Türközü. Ankara: Nika Yayınevi, 2018.
- Pardoğan, Behiye Mehtap. "Başlangıcından Bugüne Filistin Sorunu." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.
- Resmî Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması ve İlgili Notaların Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun," 22960, 10.04.1997.
- Said, Edward. *Filistin Sorunu*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2020.
- Sarıkaya, Yalçın. "Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri." *İran Toplum, Devlet ve Siyaset*, ed. B. Tangör. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 2016.
- Sartre, Jean Paul. *Yahudi Sorunu*, çev. Emin Elçin Ataç. İstanbul: Ataç Kitabevi, 1965.
- Schneer, Jonathan. *Balfour Deklarasyonu: Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2012.
- Shahak, Israel. *Yahudi Devleti Yahudi Dini*, çev. Haldun Şeker. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Shlaim, Avi. *Filistin'i Bölüşmek*. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Süer, Berna, ve Ayşe Ömür Atmaca. *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2007.
- TBMM Tutanak Dergisi*, c.21, b. 59
- TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, ed. Karl Cordell ve Stefan Wolff. NewYork: Routledge, 2016.
- Toynbee, Arnold. "Filistin Meselesi," çev. Coşkun Kutay. *İslam Medeniyeti* 1, no. 4 1967, (1967): 17-19.
- United Nations. "Origins and Evolution of the Palestine Problem: 1917-1947 (Part I)," https://www.un.org/unispal/history2/origins-and-evolution-of-the-palestine-problem/part-i-1917-1947/#Origins_and_Evolution_of_the_Palestine_Problem_
- UNRWA, "Palestine Refugees." <https://www.unrwa.org/who-we-are/frequently-asked-questions>
- Willats, E. C. "Some Geographical Factors in the Palestine Problem." *The Geographical Journals* 108, no. 4-6 (1946): 146-173.

Extended Abstract

Erbakan, who entered Turkish political life in 1969, remained active in politics until his death in 2011, spending a total of 45 years in power during his 42-year political career. He served as prime minister for one year and deputy prime minister for the rest of his tenure. In contrast, Ruhullah Khomeini emerged in Iranian politics in 1963, leading the country for 10 years until his death as the leader of the 1979 Iranian revolution in 1989, marking a 26-year political career. Despite their differences, this study delves into the comparison of Erbakan and Khomeini's stances on the Palestinian issue, which they both encountered, in Turkey and Iran, respectively. Both countries are neighboring Muslim nations with a history of competition, during the same era as Islamist leaders.

The study examines the approaches of both leaders toward the sources, actors, and solutions to the Palestinian issue through written and oral sources. Sources were selected based on texts related to the main ideological frameworks of both leaders, while excluding newspaper reports and daily interviews to avoid conjunctural influence. Consequently, the study reveals the practical, theoretical, and methodological differences and similarities in Erbakan and Khomeini's approaches to the Palestinian issue, which have not been previously compared. Another significant finding is that despite being regarded as a common problem within Islamist thought, Erbakan and Khomeini did not converge on a unified perspective, at least concerning the Palestinian issue. The study also discusses the reasons behind this discrepancy.

Due to their Islamist nature, Erbakan and Khomeini are characterized by a thought structure centered on the Islamic world, seeking a foreign policy independent of the Western world, thereby fostering an alternative anti-Western and anti-imperialist vision. Both leaders aim to establish their respective states as leaders in the Islamic world, contributing to their negative stance toward Arab nationalism.

However, while Erbakan and Khomeini share similarities in terms of pan-Islamism and leadership of the Islamic world, their divergences in foreign policy have shaped their political actions:

- a. Erbakan views the entire Muslim world as his sphere of action, while Khomeini prioritizes the Shia world, initiating his movement from there.
- b. Erbakan, representing the Sunni tradition, anticipates gradual Islamization, whereas Khomeini envisions exporting the revolution.

- c. Erbakan adopts a proactive foreign policy, whereas Khomeini's approach is reactive.
- d. Erbakan's foreign policy is constructed entirely on an ideological level, whereas Khomeini's approach is eclectic, synthesized from idealism, pragmatism, and realism.

Despite these differences and similarities, both Erbakan and Khomeini acknowledge the Palestinian issue as a problem affecting all Muslims. Erbakan sees the Palestinian problem as solely religious, reflecting the struggle between truth and falsehood, while Khomeini identifies two sources, internal and external to the Islamic world, feeding the issue. In terms of actors, Erbakan blames racist imperialism, or Zionism, whereas Khomeini holds imperialist countries and Israel responsible. The primary differentiation between Erbakan and Khomeini lies in their perception of how Zionism operates, with Erbakan asserting Zionism's utilization of imperialist countries, particularly the United States, while Khomeini contends that imperialist countries, especially the United States, exploit Israel. Both leaders advocate jihad as a means of resolving the Palestinian issue, yet Erbakan's jihad is diplomatic, whereas Khomeini's is through "kıyam."